

Un context historicoliterari per a l'Autobiografia de Català de Valeriola

Carles Fenollosa Laguarda
Universitat de València
carlesfeno@gmail.com

Resum: El present treball ofereix noves notes al voltant del Dietari de Català de Valeriola, una de les grans mostres de memorialística valenciana durant l'època moderna, notes especialment centrades en el context historicoliterari en què es gesta i apareix l'obra.

Paraules clau: Català de Valeriola, dietaris, memorialística, literatura catalana, València, segle XVI.

The historical and literary context of the *Autobiografía* of Català de Valeriola

Abstract: This paper provides a general view of the historical & literary context that involves and determines one of the figures of sixteenth century Valencian literature, Bernat Català de Valeriola, and his lesser well-known diary, one of the best examples of the Valencian memorialistic works of that period.

Keywords: Català de Valeriola, Diaries, Memorialistic, Catalan Literature, Valencia, 16th Century.

1. Introducció

Si Bernat Català de Valeriola i Vives de Canyamars és conegut a hores d'ara, bona part de culpa en té la seua participació en la perifèria de la literatura castellana dels *Siglos de Oro*, com a fundador i poeta de l'*Academia de los nocturnos*¹. Aquesta, creada el 1591 en sa pròpia casa, el palau dels Valeriola

¹ És això, almenys, el que han vingut destacant els seus biògrafs de circumstàncies fins el XX: “Fundó en el año 1591 una Academia de 45 sujetos autorizados por su Nobleza, Grados o Dignidades, los cuales se juntavan cada Miércoles en la Casa de D. Bernardo, que era el Presidente, y sobre los asuntos que él señalava, se leía un discurso Moral, o Político, y mucha variedad de Poesías, ya sagradas, ya serias y ya jocosas. Los ejercicios de esta Academia era de noche, y por esso se llamaron de los Nocturnos, y cada individuo tomó nombre que tuviesse alguna relación con la noche, como Silencio[el malnom de Català de Valeriola], Sombra, Tinieblas, Reposo, Vigiliay ortos semejantes. Empezó esta Academia en el día 4 de Octubre del referido año 1591 yduró por espacio de dos años, hasta el día trece de Abril de 1593” (XIMENO, 1747-1749: 241). O també: “Segun Escolano (...) D. Bernardo Catalan de Valeriola fué un sugeto, ‘que epilogando en si las buenas prendas y lloables inclinaciones de sus pasados, en su mozedad y casa sustentó con su diligencia la Academia llamada de los Nocturnos, que como estrellas resplandecieron en aquellas noches valencianes por muchos años, en todas facultades de letras; que si hubiera quien alentara la impresion de

de la capital valenciana, reuní discretament durant uns pocs anys alguns lletraferits membres, com ell, de l'elit local², que seguien, normalment en vers i en castellà, les modes vingudes d'Itàlia. Però Valeriola fou –també i això no és tan conegut– una peça clau en la història de la literatura catalana produïda al País Valencià en un moment no menys determinant: un segle XVI en què el context historicopolític favorable a les lletres valencianes durant l'etapa anterior canviava de manera profunda. Així, si la cara pública³ de Valeriola quedava ja lligada al cultiu exclusiu del castellà –la llengua de la Monarquia Hispànica–, no podia abstraure's de la realitat diària, en què el valencià era llengua d'ús corrent encara entre amplis sectors de la noblesa –i òbviament la majoritària, quan no única, de la resta d'estaments. No podia abstraure's i no ho féu: Valeriola redactà en valencià gran part⁴ de la seua *Autobiografía*, un dietari privat no editat fins el segle XX però que converteix aquest noble “molt possiblement, el primer autor que podríem destacar com un vertader 'dietarista'” (ESCARTÍ, 2010: 189). La noblesa del país gastava ja el castellà com a llengua de cultura –pública, doncs– però no podia evitar encara fer servir el valencià com a llengua d'expressió privada, escrita o oral. Exemple paradigmàtic de la diglòssia existent en l'època, Valeriola explica –i s'explica per– el seu temps. És un dels objectius declarats d'aquest paper, de fet, el d'esclarir el context en què es redactà la seua obra, i les claus que dona la vida del seu autor.

tantos y tan curiosos Trabajos y los sacara á lz, sin duda hubiera acaudalado mucha reputacion a la nacion espanyola con las estranjerias, que ciegameñta tienen por desterrada de semejantes ejercicios de curiosidad. Deste caballero tuvo noticia la real Majestad de Felipe III, y desprues de haberle honrado con un hábito de Santiago, le sacó de Presidente de la Academia para corregidor de la ciudad y reino de Leon, en la corona de Castilla; donde murió dejando renombre de prudente y virtuoso caballero” (SALVÀ, 1869: 6)

² El “centre generador i aglutinador de tota una generació d'escriptors que són alhora, bàsicament, els dirigents de la societat valenciana del moment, tant per llur condició feudal terratinent, com per llur posició en la jerarquia intel·lectual eclesiàstica, o en la civil” (OLEZA; SIRERA 1985: 69). Cal tindre en compte que la majoria dels 46 acadèmics que formaren part dels *nocturnos* eren nobles.

³ Si bé és cert que les obres concebudes per a ser recitades o exposades en l'Acadèmia no s'editaren en aquell moment ni ho van voler, com destacà Joan Fuster (1989), sí que quedaren reflectides en les actes de les sessions, publicades parcialment entre el XIX i el XX i, per fi completes, el 1988. Tot i això, però, queda clar que el simple fet de la reunió “en acadèmia literària” suposava un fet *social, públic*, vedat, per cert, a la llengua autòctona.

⁴ No tota, el castellà també s'introdueix en diàlegs amb personatges de fora com el mateix rei, en anotacions fetes durant les seues estades a Castella o fins i tot de manera sobtada i sorprenent: “dijous, a 6, aní a dinar a Moncofa y presa reseña de la compañía de Gaspar Vidal, cavaller, paguí les torres del Almarda, la de Almenara y la de Biesma que es de Moncofa; *En este lugar hay una iglesia so título de Santa aria Madalena, hay una imagen desta santa, de piedra mármol, y me dixo allí don Christóbal Centellas, señor de Nules que la traxo consigo el Centellas que traxo al cadena de Marsella*” (CATALÀ DE VALERIOLOLA, 1929: 39) o “divendres a 20 de novembre partí de Cullera per la Marina y viu la torre de la gola del riu Júcar, és bona, y el Guerau de Gandia, *es bueno*, y viu la Torre de Piles y *dos lugaricos de moriscos que hay en el camino hasta Piles, donde hallé a don Carlos de Borja con su compañía (...)* vi a su secretario Hernando Pretel, mi amigo, y a su muger la señora Maria del Castillo, todos me hicieron mucha merced” (56), Vegeu també els estudis de Campos (1999), Fenollosa (2014) i també de Roca(1997).

2. Una nova monarquia en què escalar

Català de Valeriola mor a la ciutat de Lleó el 2 de novembre de 1608, on havia arribat a residir després de progressar el màxim que pogué, com era la seua voluntat, en les estructures administratives de la Corona, des l'àmbit valencià fins el castellà: entre d'altres, fou veedor de la costa, síndic dels senyors del comú de carnisseries majors, procurador pel braç militar en les Corts de 1604 i ambaixador d'aquestes davant el rei, cavaller de l'ordre de Calatrava o, com acabà la seua vida, corregidor⁵ de la ciutat i regne de Lleó. Pel camí, ja ho hem dit, tingué temps de fundar l'*Academia* i de portar un dietari durant bona part de la seua vida⁶ en què, precisament, anava posant negre sobre blanc els seus progressos: les anotacions abunden sobretot quan aquests es materialitzen en tasques exercides, nomenaments o avanços en l'entramat administratiu i judicial. De fet, l'*Autobiografia* és en el fons això: un diari vital, regular i coherent del seu ascens, matisat per pinzellades descriptives esporàdiques que allunyen de tant en tant el text l'estil notarial que el domina.

Les estructures que Valeriola escala són, però, les d'una Corona cada vegada més centralitzada, amb una noblesa cada vegada més deutora i un Regne de València cada vegada més porós a intromissions –funcionaris o clericals– des de ponent i també, com és el cas que ocupa aquestes línies, a temptacions castellanitzadores. Quan Valeriola mor a Lleó, doncs, ja s'ha consolidat quasi plenament el que als inicis del segle anterior era una realitat incipient: la primera fase de la uniformització de l'Estat, amb les seues respectives conseqüències lingüístiques i literàries.

El panorama a finals del segle XV i principis del XVI mostra la primera convivència entre la Monarquia Hispànica acabada de parir i les estructures polítiques prèvies. Es creen, per exemple, els Consells de tipus territorial i s'introdueix la figura dels Virreis, per a vigilar el compliment de la voluntat reial, novetats que, “des d'un punt de vista lingüístic”, és obvi que “degueren

⁵ “Uno de los medios mas eficaces y poderosos de robustecer la autoridad real debilitando la fuerza de los concejos, ha sido la institución de los corregidores, magistrados puestos por la corona en las ciudades, vullas y lugares para administrar justicia y proveir á su gobierno. Llamáronlos corregidores (quasi correctores), porque al principio solían los reyes enviarlos á donde la necesidad requería su presencia y solo por el tiempo necesario para enmendar los agravios”. En alguns casos, el nomenament de corregidors estrangers era vist amb més suspicàcia encara que la que ja tenien moltes ciutats cap a aquests càrrecs: “...las cortes de Valladolid de 1506 suplicaron que los corregimientos no se proveyesen en parientes de los grandes y prelados que tuviesen tierras y vecindad y confinassen con las ciudades y villas (...) las de Burgos de 1542 que estos officios, así como otros cualesquiera reales o municipales no se diesen á extranjeros (...) las comunidades de Castilla, entre los varios capítulos que los agermanados pedían, era uno que los corregidores (...) no puedan ser prorogados (...) y que en adelante no se provea de corregidores á los pueblos, salvo si lo pidiesen, todo coforme á las antiguas leyes y costumbres de a tierra” (COLMEIRO, 1851: 209-225)

⁶ Com a curiositat, però també com a mostra de la importància que es donava, la primera anotació del dietari i algunes posteriors abasten, en evident retrospectiva, els primers anys de la seua vida: “Dimats a 26 de octubre, any 1568, a la matinada, ans de la una hora, naxquí yo Bernat Guillem Honorat Cathala y fui batejat en la esglesia de S. Llorens, dit dia entre onze y dotse de mig jorn, per lo Reverent mossen Francisco Jordan” (CATALÀ DE VALERIOLA, 1929: 1).

tenir una importància enorme. Els Consells implicaven l'establiment d'una població qualitativament important, procedent de la Corona d'Aragó i sovint de parla catalana, en una cort totalment castellanitzada; la figura del Virrei implicava gairebé sempre la presència d'un castellà, d'origen i de llengua, en el lloc més alt de l'organització política de cadascun dels Països Catalans. La xarxa administrativa que depenia del Virrei havia de conèixer, en aquesta situació, la llengua castellana" (NADAL, 1989: 56).

S'hi sumava, a més a més, la bona salut de la prèvia i centralitzadíssima Inquisició castellana, l'única institució –amb la pròpia Corona, òbviament– que funciona en tota la Península i únic tribunal de l'Antic Règim que pot perseguir algú en tot el territori de la monarquia, amb les consegüents tensions amb les classes dirigents locals, especialment a la Corona d'Aragó. Els inquisidors també seran generalment castellans i, per molt que els subalterns pogueren ser del país i les mateixes declaracions davant del tribunal fetes en valencià, com les de la mare de Lluís Vives, que seria condemnada, costa molt creure, com fa Joseph Pérez (2002) en el seu estudi, que allò no influïra en la castellanització lingüística. En tot cas, encara està per fer la història lingüística de la Inquisició.

Si a tot açò que venim dient afegim la inhibició en contra de la llengua popular dels bisbes que regien les diòcesis valencianes i l'existència d'una cort virregnal que continuava sense desviar-se de la línia d'expressió castellana dels anteriors Trastàmara, pot semblar evident que aquesta primera fase política d'uniformització deixava el terreny assaonat per al triomf del castellà com a llengua de cultura i de poder.

Cal, doncs, matisar i molt el que des de certes latituds dels estudis del passat s'ha vist com un canvi de llengua "espontani" de la noblesa, en l'accepció del terme lligada a la falta d'estímul extern. Al nostre parer, vore tots aquests factors com a "espontanis" –naturals– i no polítics o determinants pel context, és una errada greu. Si Valeriola concretament i la classe dirigent valenciana –i catalana– en general canvia alegrement⁷ de llengua culta durant el segle XVI ho fa, entre d'altres, *motivada* per la imposició de la nova estructura política i de tot l'aparell burocràtic i de contactes que du aparellada, i encantats amb la dosi de prestigi extra que comporta. Si, per tant, la noblesa comença a escriure – i a parlar– castellà és perquè el Poder ho fa. D'exemples no en falten, Josep Mª Nadal ens recorda encara el cas, ja en el XVII, de Jeroni Pujades, qui en el 'Pròleg' a la *Crònica Universal del Principat de Catalunya* (1609) explica com no volgué fer cas dels qui li deien d'escriure en castellà "per no ser ingràt a la Patria y nació: dexant la propia per altra llengua". Un Pujades que, però, no dubta a canviar de llengua quan la situació ho *demana*. Efectivament, temps després, escriu uns clarividents versos festius en castellà amb motiu de la visita dels ducs de Cardona i els comtes de Palamós a Castelló d'Empúries:

Cubridme de flores
no sé qué siento;
ay!, que me desmayo

⁷ L'adjectiu no és atzarós. No trobem en l'*Autobiografia* cap rastre de conflicte lingüístic: el canvi de llengua, per a la noblesa valenciana, no suposava cap trauma, ans al contrari.

de goso y de contento.
De ver a mis señores
cumplióse el deseo;
alegre les veo
y espero favores.

Els “*favores*”, doncs, eren un factor polític determinant, entesos òbviament com a progrés dins de les estructures de l'Estat. I n'hi havia molts. La classe dirigent valenciana –noble sobretot i més encara després de les Germanies– no podia deixar de ser receptiva a aquests impulsos. No ho fou, de cap manera: la seua castellanització *pública* i *cultural* fou perfecta durant el segle XVI. Valeriola n'és l'exemple: a les justes poètiques que organitze demanarà escriure “*en lenguaje castellano / quees agora el que más corre*”. Només escriurà en valencià els papers privats no literaris, és a dir, el seu dietari. I només parcialment.

3. Edicions i Germanies

La nova burocràcia i les xarxes de poder no són, però, les úniques causes del canvi. El fenomen és més complex i entren en joc més factors. Alguns, com les esmentades Germanies (1519-1523), tenen conseqüències immediates que s'afegeixen a la tendència que apuntàvem abans i l'agreugen. D'aquesta revolta de fronts diversos⁸, eixirà malparada la classe que en l'època prèvia havia sostingut bona part de l'excitació productora i consumidora de la literatura valenciana del Segle d'Or: els diversos sectors de la burgesia del cap i casal. La derrota de la burgesia agermanada, complementada amb la continuada persecució per part de la Inquisició de les seues dinàmiques capes judaïtzants, deixarà un panorama nou pel que fa a la lletra impresa: no hi haurà alternativa de pes a la castellanització i a les manies de la noblesa. La literatura cortesana, majoritàriament en castellà, artificiosa i influïda per les modes castelles i italianes, seguirà el seu camí durant el segle, com podem vore ben reflectit en *El Cortesano* de Lluís del Milà (1561), obra a imitació –cap sorpresa– de l'homònima de l'italià Castiglione, apareguda en Venècia el 1528 i traduïda al castellà anys més tard per Joan Boscà.

La impressió de llibres a la capital valenciana, estudiada per Pilippe Berger (1989 i 1997), en dóna algunes pistes del que comentem: si la consolidació del nou mapa polític –i del nou mercat editorial, per tant– ja suposa un impuls de l'edició en castellà durant els primers anys del segle XVI, la derrota burgesa en les Germanies solidifica aquesta tendència. Es confirma, d'altra banda, la davallada de la llengua autòctona i l'estabilització del llatí en els àmbits on gaudia tradicionalment de salut, ajudat ara també per l'Humanisme.

⁸ És ben conegut el fet que la revolta no només enfrontà els sectors de la burgesia de la ciutat de València amb la noblesa, sinó també camperols amb senyors o cristians amb serfs musulmans, aquests últims al servici dels nobles. La barreja, però, farà que la conclusió del conflicte siga determinant.

Comptat i debatut, la consolidació del nou mapa polític de la Monarquia Hispànica, doncs, fou no només la d'un poder i una nova burocràcia orientada des de i a Castella, sinó també la d'un nou mercat editorial. Una deriva que factors com la Inquisició, la derrota burgesa de les Germanies o la posterior Contrareforma⁹ acabaran per fer crònica, ja en vida –i obra– de Valeriola.

Les dades deixen pocs dubtes: els percentatges d'obres en català i llatí abans de 1510 suposen el 90% del total, mentre que el castellà poc més del 5. Anys després la situació es capgira: ara són els llibres en castellà els que, juntament amb els llatins, conformen el mercat. L'edició en valencià ja està a la tercera posició a inicis del XVI. I les Germanies acaben d'afonar-la. Així, queda clara la davallada de la impressió en català a la ciutat de València –nucli de les publicacions de tot el Regne i un dels més importants de la Península– patida en els primers compassos del segle XVI, paral·lela a l'augment del castellà i l'estabilització del llatí, tot això *grosso modo* i pel que fa tant als títols publicats com al número total de plecs¹⁰: “a partir de 1526 tot canvia, pel que sembla, brutalment. Mentre s'estableix un joc d'estira i arronsa entre el llatí i el castellà, que van superant-se alternativament sia en el nombre de novetats sia en el volum de cada cos, el català ofereix de tant en tant alguna producció més pròxima al fullet que al llibre de tom i llom” (BERGER, 1989: 309).

Només la corporació municipal sosté la producció en català amb el finançament, a partir dels anys trenta, de la publicació d'obres que exalten el gloriós passat polític del Regne. L'excepció és l'edició de l'*Spill* de Roig a principis dels trenta en edició prínceps; la norma és la Història: la *Primera part de la Història de València* de Pere Antoni Beuter, que apareix en 1538, i les

⁹ El Concili de Trento també tindrà conseqüències per a la llengua: disposicions com l'obligació de residir en les seues diòcesis a bisbes i “curadores” o la prohibició de dir missa en oratoris particulars. (BATLLE I JORDÀ; RAFANELL VALL-LLOSERÀ, 1989: 272)

¹⁰ Berger, concretament, compara dos períodes de producció editorial a la ciutat de València, des de la introducció de la impremta (1474) fins 1506 i de 1510 a 1572. Doncs bé, del 47,57% de títols en valencià del primer període (amb un cim de 50,63% entre 1490 fins 1506) passem al 13,41% del següent lapse de temps. Desglossats, encara són més clares la davallada del valencià, el creixement i consolidació del castellà i el renaixement del llatí després de les Germanies, (BERGER, 1989: 306):

Valencià:	Castellà:	Llatí:
1501-1520= 26,37%	1501-1520= 37,36%	1501-1520= 36,26%
1521-1524= 25%	1521-1524= 66,66%	1521-1524= 8,36%
1525-1544= 13,23%	1525-1544= 54,41%	1525-1544= 32,35%
1545-1572= 8,58%	1545-1572= 38,45%	1545-1572= 52,98%

Això pel que fa al nombre de títols publicats, tot i que l'estadística no millora si tenim en compte no la quantitat de volums sinó els plecs en total, com apunta novament Berger: “de les tres llengües que alimenten les premses locals, el català és la que ofereix menys dubtes a l'hora de d'interpretar-ne les dades numèriques. El moviment és uniforme i tots els índexs concorden: es produeix una baixada molt forta i sobtada, seguida d'una recuperació lentíssima i fluixíssima” (1989: 308). Fet i fet, “les Germanies foren fatals per a la llengua local: entre el 1525 i el 1536 toca fons amb una mitjana anual de 5.85 plecs per any i 6.38 plecs per volum editat”. Després vindrà una època “tan sols d'estabilització en la decadència” (1989: 309).

cròniques de Jaume I i de Muntaner, en 1557 i 1558 respectivament. El 1561 la iniciativa del que quedava de la dinàmica burgesia fa un pas avant, isolat i sense continuïtat, això sí. Són, entre reedicions i prínceps, les cinc obres que va traure a la llum Onofre Almudéver: *La brama dels llauradors* de Jaume Gassull, la *Disputa de viudes y donzelles* de Jaume Siurana, Joan Valentí i Andreu Martí Pineda, *Lo somni de Iohan Iohan* i *Lo procés de les olives* de Fenollar, Vinyoles i Gassull i, també, el *Llibre de les dones* de Jaume Roig. Era un intent desesperat –o quasi– de reviure la llengua literària amb els grans noms del segle passat. Però fou debades. Que només huit anys després de la primera, la segona edició de la *Història* de Beuter ja apareguera en castellà pot servir d'il·lustració¹¹.

El que queda, al final de la partida, és un món d'escriptors i de lectors dividit de manera prou clara entre la noblesa castellanitzant i les capes inferiors. En això, Valeriola també serveix una altra vegada d'exemple: és l'aristocràcia qui llegeix els clàssics llatins i grecs, o almenys majoritàriament. I és la mateixa que comença a escriure i llegir en castellà les novetats que vénen d'Itàlia o d'Itàlia via Castella (ESCARTÍ, 2012). Una literatura, com la que practicaran els *nocturnos*, predominantment artificiosa i allunyada de la realitat del carrer i per tant de la llengua que s'hi parla com : “el triomf de la tendència a la ficció que s'accentuaria al màxim en el segle XVII” (NADAL, 1989: 60). La burgesia que podia haver oferit una altre tipus de pàgines i en una altra llengua no tenia prou poder. Almudéver estava massa sol.

4. La pèrdua del model literari: d'Almudéver a Valeriola

Tot plegat té conseqüències. El trencament de la línia de continuïtat de la llengua literària fa que en poques dècades, els escriptors del Segle d'Or siguen vistos com a antics i per tant “no-imitables”. És al període que s'assenten les idees i prejudicis com la diferència entre la llengua “antiga”, anomenada ja “llemosí”, i la moderna, que la dialectalització¹² avança sense institucions comunes¹³ ni cort sensible o que el castellà comença a percebre's com a “llengua universal”. El primer indicatiu de protesta es produeix a mitjan segle XVI. Ja hem dit que el toc d'alarma el fa l'editor Onofre Almudéver el

¹¹ El procés no és restrictiu del País Valencià: sobre renúncia a la llengua dels cronistes hi ha també la de Jeroni Pujades (1568-1635), autor de la *Corònica universal del Principat de Catalunya*, “les dues primeres parts de la qual es publicaren en català (1609) i després foren traduïdes al castellà, llengua en què fou escrita la darrera part de l'obra” (CARBONELL et al., 1979).

¹² El cronista Jeroni Pujades, al pròleg de la seva *Crònica universal del principat de Catalunya* (1609), es fa ressò tanta de la diversitat dialectal com de se la seva evolució: ‘Si jo parlàs lo català vell, molts no l'entendrien, com no entenen lo antic llemosí i altres no el volrien ni oir [...] així com en castellà hi ha diferències de llengües entre la nova i la vella (PUJADES, 1609, s-n.)’.

¹³ “A partir del Barroc la difusió de la literatura en català produïda a les Illes, al País Valencià i a Catalunya només molt esporàdicament depassa els límits territorials del regne on es produeix (...) Pere Jacint Morlà o Llorenç Mateu i Sans, en tant que creadors en català, van ser uns perfectes desconeguts fora del País Valencià”, qüestió aquesta, per cert, no privativa del cas valencià, també l'alemany, per exemple, que ho va patir d'igual manera. (SOLERVICENS (dir.), 2016: 239-240).

1561: pels anys en què naix Català de Valeriola, doncs, la llengua literària no té ja on emmirallar-se, no té què imitar, especialment la prosa: “d’aplicació privada, sense cap aspiració a entrar en premsa, experimenta una degradació galopant, en la mesura que s’esfumava un model de ‘redacció’ llegit, en lèxic, en sintaxi, en els recursos de la frase feta o de la contra-frase-feta. La majoria dels escriptors valencians en castellà, fins ben entrat el segle XVII, no poden deixar d’escriure en català llur correspondència o uns apunts autobiogràfics. En català redacten les notes de cada dia (...) El castellà, per a ells, quan fabricaven prosa o vers, era aproximadament ‘perfecte’, perquè el tenien present com a *dechado* d’escriptura; el català només se’ls feia assequible en una posició col·loquial, expeditiva, i per a usos subalterns” (FUSTER, 1989: 295). Valeriola no té model, doncs, i el seu estil –manca d’estil, més bé– se’n ressent a les pàgines de l’*Autobiografia*.

És, per tant, un moment clau per a la llengua el que viu el fundador dels *nocturnos*, la (seua) classe dirigent ha renunciat ja a una llengua viva al carrer, amb passat literari no oblidat però si considerat llunyà: en només unes dècades comença la creença que allò de March o de Corella era “una altra cosa”. Vista com a antiquada i medieval, és llavors, déiem, quan apareix per primera vegada el mot “llemosí” per a anomenar aquella llengua, consolidant la creença d’un tronc comú però desfasat. Se certifica així l’allunyament entre el País Valencià, Catalunya i les Illes. Tot açò és el que podem llegir en les vides i en les línies de Beuter, Viciano, Valeriola o, més tard, Escolano. El primer ja hem dit que tradueix la seua obra i la continua en castellà, el segon la redacta però ni tan sols arribar a edita-la en valencià, Valeriola fa fora la llengua de les seues composicions poètiques i reserva el valencià per a la intimitat d’un dietari referencial, Escolano... L’etcètera seria llarg. L’humanisme, mentrestant, consolidava l’ús elitista del llatí.

Contra açò s’alçaria la veu d’Almudéver, qui a banda d’editar tots aquells clàssics del XV, també s’ocupà en la confecció d’escrits apologetics en defensa de la llengua. Era unsímtoma: “comprengué que, per a fer front a la defecció ‘literària’ de l’idioma, ell només tenia a l’abast la propagació d’obres ‘mestres’. Es tractava de propugnar la ‘modernitat’, ‘actualitat’, ‘validesa’ literària que mantenia encara la llengua dels valencians” (PITARCH, 1972). En aquest sentit, és clarivident l’“Epístola proemial als lectors” que Almudéver afegí a l’edició del *Llibre de les dones* de Roig el 1561, alguns extensos fragments de la qual, per bé que citats reiteradament els últims anys, paga la pena recuperar:

En lo temps que més apartat estava de conversar amb les Muses, amantíssims lectors, lo enteniment, que tostemps està en vetla, sentí que tocaven a les portes del descuit lo zel i amor de la nostra materna llengua, que acompanyats de la raó venien, i entrant en lo pati de la voluntat, prengué la raó la mà del dir, i a mi, en persona de tots los altres valencians, amb paraules de gran sentiment, per un modo imperatiu me començà argüint de parlar en esta forma: ‘Si no fósseu ingrats a la llet que haveu mamat i a la pàtria on sou nats, no dormíreu amb tan gran descuit: ans

oberts los ulls de la consideració, veuríeu com se us van perdent les perles e margarides que amb contínues vigílies los vostres passats adquiriren, i après les vos deixaren (...) e en deshonra vostra, vist que los estranys les amen, estimen i tenen, i encara les s'apliquen, que tàcitament és mostrar que aquells tals millor ho gusten i entenen que vosaltres. (...) cada dia se van corrompent los vocables. I algunes vegades pensant millorar-los, com lo vers sia una cosa tan delicada, muden la sentència, o alteren los versos, de tal manera, que si hui tornassen algunes d'elles davant sos propis autors, no les coneixerien. Per on vos exhorte, amoneste i tant quant puc encarregue, que torneu sobre vosaltres, i respongau per la vostra honra en no deixar perdre les obres de tan cèlebres autors, sinó que, renovant-les, mostreu a les nacions estranyes la capacitat de les persones, la facúndia de la llengua i les coses altes que en ella estan escrites: (...) en los quals, com en un espill, se podran mirar los hòmens per a veure quina cara los fa lo món en la joventut i en la vellesa; i no res menys pot servir per estímulo dels moderns poetes, per a moure'ls a fer obres que resten en la memòria a imitació de aquestes i conèixer sa culpa los que amb arrogància presumeixen, en fer cinc cobles, de ser tan consumats, que de ningú volen ser aconsellats ni corregits (...) perquè fins a en açò se mostre lo compte que los passats amb portat amb la policia de la nostra llengua, i perquè los que après vinguessen, tinguessen ocasió de no tropessar. Vale.

5. Consideracions finals

Bandejat de la prosa, erudita o narrativa, a poc a poc i amb els anys, el valencià s'acomodarà sobretot en l'oralitat i el text manuscrit –tot i que també en les imprentes, en publicacions normalment menors–, per a després ser declamat en públic en col·loquis, justes poètiques, festes religioses, sermons, etc. “La gent”, després de tot, encara era monolingüe: “–Esta és la causa perquè/ escrich yo hui en valencià/ que és rahó que a nostra llengua/ la usem al cap de cent anys,/ y és cert que no tots entenen/ tots los termes castellans./ Què entens tu per el ‘murciélagó’? Entendràs que és un jagant./ Puix has de saber, amich,/ que no és més que el Rat Penat./ De hexámetros , epigramas,/ labarintos entrincats,/ de tant gerolífich mut/ que fan dir mil desbarats,/ tu que no has anat a escola/ ni encara entens la B a Ba, quin concepte podràs fer?/ Lo mateix que un papagall” escriurà Josep Vicent Ortí ja en 1740. La situació més de segle i mig abans, en època de Valeriola, no podia ser diferent. El valencià literari, doncs, perd el tren en un moment clau: el de conformació del mapa europeu de llengües cultes, amb poder definit per unes elits que, ara sí i cada vegada més, es llancen al cultiu de la literatura i de la llengua. Quan, dècades més tard, aquestes potències comencen a crear les acadèmies i s'estén la normativització lingüística, el valencià culte ja fa temps que viu refugiat en el poble. Però eixa és una altra història.

Referències

BATLLE I JORDÀ C.; RAFANELL VALL-LLOSERA A., Algunes consideracions sociolingüístiques sobre els dietaris de Porcar, Vic i Sòria. **II Congrés Internacional de la Llengua Catalana**, vol. VIII, València: Institut de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, p. 259-288.

BERGER C. P. La crisi del català al País Valencià durant el segle XVI (nou enfocament de la qüestió). **II Congrés Internacional de la Llengua Catalana**, vol VIII, València: Institut de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, p. 305-311.

----- Las lecturas de las capas modestas en la Valencia renacentista, **Bulletin Hispanique**, 99-1 (1997), p. 161-170.

CAMPS C.; CATALÀ J.; PÉREZ F.; SIMÓ V. **El Palau dels Català de Valeriola**. València: Generalitat Valenciana, 2008.

CAMPOS, À. Autobiografia de Català de Valeriola: una ullada a la situació lingüística del barroc valencià. **Cabanilles i el Barroc valencià. Actes del les II Jornades Culturals**. Algemesí: Saó, 1999, p. 151-158.

CANET, J. L; RODRÍGUEZ, E.; SIRERA, J. L. (eds.). **Actas de la Academia de los Nocturnos**, vols I-IV. València: Institució Alfons el Magnànim, 1988-1996.

CARBONELL A.; ESPALADER A.M.; LLOVET J.; TAYADELLA A. **Literatura Catalana dels inicis als nostres dies**, Barcelona: Edhasa, 1979.

CATALÀ DE VALERIOLA, B. **Autobiografía y justas poéticas**. València: Acción Bibliográfica Valenciana, 1929.

COLMEIRO M. **De la Constitución y del Gobierno de los reinos de León y Castilla**, vol II., Madrid: Librería de don Ángel Calleja, 1851.

ESCARTÍ, V. J. Unes consideracions sobre la dietarística valenciana del segle XVII. **Caplletra**, 9 (1990), p. 119-127.

----- Els dietaris valencians del barroc. Dins **La cultura catalana tra l'Umanesimo e il Barocco**. Pàdua: Studio Editoriale Programma, 1994, p. 281-295.

----- **Memòria privada. Literatura memorialística valenciana dels segles XV al XVII**. València: Tres i Quatre, 1998.

----- Notícia sobre la literatura memorialística al País Valencià, del segle XIV al XIX. **Manuscrits**, 28 (2010), p. 181-205.

----- **From Renaissance to Renaissance. (Re)creating Valencian culture (15th-19th c.)**, Santa Barbara: Publications of eHumanista, 2012

FENOLLOSA, C. A propòsit del *Dietari* de Català de Valeriola. **Revista Internacional d'Humanitats**, 32 (2014), pp. 25-32.

FUSTER, J. **La Decadència al País Valencià**. Barcelona: Curial, 1976.

----- Renaixement i Decadència. **Història del País Valencià**, vol. III, Barcelona: Edicions 62, 1989, p. 219-232.

NADAL J.M^a., Problemes lingüístics en els segles XVI i XVII" **II Congrés Internacional de la Llengua Catalana**, vol. VIII, València: Institut de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, p. 53-64.

OLEZA J.; SIRERA, J. Ll. **Història i Literatures**. València: Institució Alfons el Magnànim, 1985.

ORTÍ, J. V. **Fiestas centenarias con que la insigne, noble, leal y coronada ciudad de València celebró en el dia 9 de octubre de 1738 la quinta centúria de su christiana conquista**. València: Antoni Bordázar, 1740.

PÉREZ, J. **Brève histoire de l'Inquisition en Espagne**, Paris: Fayard, 2002.

PITARCH, Vicent. **Defensa de l'idioma**, València : Editorial l'Estel, 1972.

PUJADES J. **Crònica universal del principat de Catalunya**, 1609.

ROCA RICART, R. Bernat Guillem Català de Valeriola i el seu Dietari (1568-1607). **Miscel·lània Germà Colón**, vol. 7, Barcelona: Publicacions de l'abadia de Montserrat, 1997, p. 79-94.

SALVÁ, P. (ed.) **Cancionero de la Academia de los Nocturnos de Valencia.**

València: Imprenta de Ferrer de Orga, 1869.

----- **Cancionero de la Academia de los Nocturnos de Valencia.** València:

Imprenta de Francisco Vives Mora, 1905.

SOLERVICENS Josep (dir.) **Història de la Literatura Catalana**, vol. IV,

Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2016

XIMENO, Vicent. **Escritores del Reyno de Valencia**, vols I i II. València:

Josep Estevan Dolz, 1747-1749.

Recebido para publicação em 09-10-17; aceito em 12-11-17